

O CHARAKTERU PŮSOBENÍ FEUERBACHOVY FILOSOFIE NA MLADÉHO MARXE. CELKOVÉ POJETÍ GENEZE MARXISTICKÉ FILOSOFIE.

Souhrnem všech našich výkladů můžeme říci, že jako jediné pravdě nejbližší se nám ukazuje pojetí uvedené nahoře sub 2. Předpokládáme tedy jisté Feuerbachovo působení na Marxe již od r. 1841 a konstatujeme stálé stupňování se tohoto působení, ovšem s tím zpřesněním, že Marx přes velký a podnětný vliv Feuerbachův nikdy feuerbachovcem nebyl a Feuerbachovy názory od prvních svých počátků až do vypracování hlavních zásad dialektického a historického materialismu kriticky a stále důsledněji přepracovával. Toto pojetí zastává dnes také, jak jsme to na příslušných místech uváděli, většina seriózních prací o této otázce, některé ovšem jen deklarativně, aniž by je blíže zdůvodňovaly, a jiné dokonce ani ne výslovně, nýbrž jen fakticky, mezi řádky. Logika věcí a historická fakta k tomu prostě ústrojně vedou.

A přesto se i v těchto pracích setkáváme se dvěma základními nedostatky, vyplývajícími z jednoho pramene: z *přeceňování* Feuerbachova vlivu na mladého Marxe v tom smyslu, jako by Feuerbach byl jediný, kdo při překonávání hegelovství na něho plodně působil. Marxův vývoj bývá běžně líčen tak, jako by na něho působili nejprve Hegel a později Feuerbach, a *ostatní vlivy*, které *také a vedle* Hegela a Feuerbacha na něho působily, bývají podceňovány. A přece každá práce věnovaná vzniku a vývoji marxistické filosofie musí nutně právě vliv i Hegelův i Feuerbachův vidět v souvislosti s ostatními na Marxe působícími faktory, má-li být otázka pravdivě postavena a vyčerpána.

Tak bývá často opomíjen *vliv praxe* na mladého Marxe; bývá sice zdůrazňován Marxův objev významu společenské praxe v gnoseologii i v sociologii, a bývá v tom správně spatřován jeden ze základních principů vědecké filosofie, ale že Marx sám se k tomuto objevu dostal na základě praxe, vlivem praxe, to bývá podceňováno. Připomíná se sice, obvykle s poukazem na Marxovu „Předmluvu ke Kritice politické ekonomie“,⁴⁷⁴) že se Marx zvláště za své redaktorské činnosti v „Rheinische Zeitung“ vlivem praktických politických úkolů dostal ke studiu politické ekonomie a tím — za současného studia socialistických teorií, k němuž jej rovněž

přivedla praktická politická činnost — dále až k socialismu. Ale to bývá vztahováno právě k probuzení Marxova zájmu o ekonomii a teorie socialistické, nikoli výslovně *také k jeho vývoji filosofickému*, a význam této politické činnosti i praktických zkušeností Marxových pro jeho vývoj *filosofický* bývá vedle významu Feuerbachova odsouván do pozadí a přímo nebo nepřímo bagatelizován.⁴⁷⁵⁾

A přece právě srážka s ekonomickými skutečnostmi, s hospodářskými zájmy různých tříd a třídních frakcí, poznání praktického třídního boje mělo i pro Marxův bezprostředně *filosofický* vývoj rozhodující význam, neboť právě tyto skutečnosti, tento živý společenský proces mu učinily zřejmým, že z pozic hegelovské filosofie nejsou otázky sociálního procesu, spojené úzce s ekonomikou, vůbec řešitelné. A poněvadž Marx nestál stranou rozhodujících politických bojů své doby, nýbrž tyto boje žil a probíjával, a to vždy na nejokrajnější levici, na nejpokrokovějším demokratickém křídle, v souladu s objektivními zájmy pracujících mas a stále uvědoměleji, od r. 1843 pak zcela jasně na straně těchto mas a od r. 1844 již přímo s těmito masami, byly jeho zkušenosti osobně tím pronikavější a objektivně tím správnější, adekvátnější situaci i základním podmínkám.

A dokonce již před Marxovou činností v „Rheinische Zeitung“ to byla společensko-politická praxe, co Marxův zásadní demokratismus upevňovalo a co jej vedlo k jeho teoretickému zdůvodnění. Či snad praxe pruské cenzurní instrukce nebyla pro Marxe také praktickou zkušeností, a velmi vydatnou a cennou zkušeností?

Tedy boj to byl, aktivní politický boj na straně progresivních společenských sil, co mladého Marxe ovlivňovalo co do směru a vývojových tendencí jeho teoretické práce, co prvořadě zapůsobilo na jeho studium francouzských socialistických teorií a francouzského materialismu a tedy na jeho kritiku Hegelovy filosofie, co tedy bylo v pravém slova smyslu otcem marxismu. I pro osobu Marxovu platí, že marxismus a jeho filosofie jsou dány vznikem dělnické třídy a rozvojem jejího třídního boje; bez aktivní Marxovy politické činnosti by se marxismus nebyl rozvíjel v takový ucelený a všestranný světový názor, ve filosofii kvalitativně od všech předchozích tak odlišnou, jakou se stal. Marxismus vyrůstal a zdokonaloval se přímo v ohni třídního boje a za cenu i velikých osobních obětí Marxových a jeho spolubojovníků. Marxovy práce jsou také vesměs charakterizovány bojovým duchem, jsou zásadní a kritické a přechasto to jsou přímo polemiky; vždy vyrůstají z bezprostředních základních úkolů a slouží jejich řešení. A jakmile byly hlavní zásady dialektického a historického materialismu formulovány, slouží hned zase přímo a výslovně spojení teorie s praktickým dělnickým hnutím za osvobození práce, za politické panství dělnické třídy a skrze ně za beztřídní společnost.

Zde, ve střetnutí s praxí, Marxovi jasně vyvstala nedostatečnost hegelovské filosofie a stejně tak současně i nedostatečnost feuerbachovského materialismu; čili vývojové tendence jeho myšlení, směr, kterým i Hegela i Feuerbacha překonával, byly prvořadě určovány jeho hromadícími se praktickými zkušenostmi, jeho praktickou účastí na společenských zápasech, jeho konkrétním poznáním významu a úlohy proletariátu v měšťácké společnosti. A tedy nejen jeho ekonomická studia a jeho zájem o socialistické teorie, ale přímo i *směr* jeho vývoje od idealismu k *materialistické* dialektice, tedy to nejdůležitější, byl vyvolán a podnícen poznáním a působením praktického společenského života, silou hlubinnější i mocnější, než jakou působila Feuerbachova filosofie. Marx také nikdy neskrýval, že to byl v první řadě politický boj, který jej přivedl k socialismu – a můžeme dodat, že skrze socialismus a souběžně s jeho teoretickým rozpracováváním i k dialektickému a historickému materialismu, neboť bez tohoto filosofického základu neexistuje *vědecký* socialismus. Potvrzuje to i svědek jistě velmi autentický, Bedřich Engels, který v dopise Richardu Fischerovi z 5. dubna 1895 píše: „... vždy jsem od Marxe slýchal, že byl právě svým zaměstnáváním se zákonem o krádeži dříví a situací moselských rolníků přiveden od pouhé politiky k ekonomickým poměrům a tak že přišel k socialismu.“⁴⁷⁶⁾

Jen chápeme-li Feuerbachův vliv jako pouhé, byť kritické *přejímání* Feuerbachových myšlenek, nikoli jako jejich, byť postupné, ale *zásadní* *přeprocovávání*, můžeme vliv praxe na vývoj Marxův považovat za druhořadý vedle vlivu Feuerbachova. Feuerbach působil a mohl na mladého Marxe působit jedině vedle a na základě primárního vlivu praktického společenského a politického života, který Marx poznal brzy po svém příjezdu do Paříže koncem října r. 1843 v jeho nejhlubších základech. Marx tedy, jak souhlasně sdělují všechna svědectví, nebyl činný pouze v oblasti bezprostřední politické a organizátorské práce, ale dovedl si získat přístup i do domácí, rodinné a přátelské pospolitosti dělnické. Od února r. 1844, kdy navázal úzké spojení s vedoucími činiteli „Svazu spravedlivých“ a zejména s Ewerbeckem, se často stýkal s dělníky nejenom na schůzích a veřejných shromážděních, kam zvláště od května r. 1844 do ledna r. 1845 horlivě docházel,⁴⁷⁷⁾ ale poznal důvěrně i jejich život soukromý v jeho radostech i strastech, byl rád viděn ve většině francouzských tajných dělnických spolků, i když do žádného z nich formálně nevstoupil, sblížil se s mnoha dělníky i svazkem osobního přátelství a žil konec konců nejenom dělnickými ideály, ale v pravém slova smyslu i tehdejším hmotným dělnickým životem, životem nuzujícího se psance. Sám však slovy nelíbeného obdivu vzpomíná toho, co mu tento styk s (na svou dobu) třídně uvědomělými a v politické organizátorské práci již zkušenými dělníky dal.⁴⁷⁸⁾

Jestliže bývá často podceňována skutečná úloha praxe při vzniku a rozvoji marxismu, bývá obvykle úplně opomíjena další závažná skutečnost: fakt, že na Marxe působili nejen Hegel a Feuerbach, ale i celá veliká řada dalších myslitelů, byť i menšího formátu. Ale ti zde byli, tvořili a pracovali, a Marx žil a pracoval v jejich kruhu a nemůžeme jej z něho vytrhnout a zkoumat „izolovaně“ jen ho. Nikdo jistě nepopírá Marxovo mladistvé přátelství s Bruno Bauerem (pomineme-li Rutenberga, Koeppena aj.), jeho styky s družinou berlínských mladohegelovců a později zvláště s Rugem a Hessem a řadou dalších; ale o jejich *ideovém* vlivu na mladého Marxe, pokud o něm vůbec bývá letmá zmínka, nebývá mnoho hovořeno.

A přece historická fakta ukazují, že v letech 1841—42, překonávaje zásadní nedostatky Feuerbachovy filosofie a jsa s ní tedy již dobře obeznámen, spolupracoval Marx daleko intenzivněji — a nejen z lokálních příčin — s Bruno Bauerem a v první době pod jeho zřejmě silnějším intelektuálním působením než s Feuerbachem — viz činnost kolem „Pozounu“ aj. A cožpak v dobách přípravných organizačních plánů na vydávání „Německo-francouzských ročenek“, jsa silně podnícen Feuerbachovým „gallo-germánským principem“, jemuž ovšem dával již jiný, v podstatě proletářský obsah, nebyl blízký jednak skupině „filosofického komunismu“ a jednak buržoazně radikálnímu Rugemu, i když s jeho politickou orientací již tehdy zcela nesouhlasil? A Moses Hess — ten na něj nikdy nepůsobil? Ani svou statí „O peněžnictví“, když už ne svým zájmem a svými studiemi o socialistických a komunistických teoriích již v dobách „Rheinische Zeitung“, z nichž Marx — mimo jiné — čerpal svoje první znalosti o těchto hnutích? A jestli se zde úloha Hessova omezila na pouhou úlohu prvního a dosti nespolehlivého informátora — nemůže mít i tato úloha někdy svůj význam? A přátelství s básníkem Georgem Herweghem, a v Paříži potom kontakt s německými dělnickými emigranty a s francouzskými dělníky, majícími již i organizační zkušenosti, a osobní, zprvu velmi přátelský styk s Proudhonem i Cabetem — to všechno by nemělo být pro Marxe vůbec ničím? Byl Marx zde vždycky a za všech okolností jedině — pokud jde o teoretické postřehy — dárce a nikdy ani trošinku obdarovaný? A Marxův mnoha svědectvími doložený vliv na Heinricha Heineho a veliké vzájemné přátelství mezi nimi — nebyl to snad v některých otázkách vliv oboustranný? I když Marx byl ve všech těchto případech myslitelsky nesporně daleko silnější a daleko dál? Cožpak tohle všechno lze zanedbávat a vidět stále jen a jen Feuerbacha a vedle něho nikoho dalšího? Dokonce ani ne francouzské materialisty, o nichž bývá sice často pronášena „povinná“ zmínka, ale jejichž významu pro Marxův osobní vývoj nebyla dosud věnována ani zdaleka taková pozornost jako Feuerbachovi? Feuerbach byl jistě ze všech těchto mužů — s výjimkou

francouzských materialistů – filosofem zdaleka nejvýznamnějším⁴⁷⁹) a nikdo další míry jeho vlivu na Marxe nedosáhl, ale znamená to, že ti ostatní nebyli ničím a že nijak nezapůsobili? – Marxistická historiografie filosofie a vývoje marxismu však zvlášť zde v tomto smyslu neudělala dosud téměř nic, a všechna – i heuristická – práce stojí dosud z největší části před námi.

Bylo by jistě neúnosné a prakticky neproveditelné odvažovat na lékárnických vážkách míru vlivu toho či onoho z nich a dobu jejich vlivu na mladého Marxe na den přesně určovat; a třeba také přísně rozlišovat mezi „vlivem“, který je ve skutečnosti pouze nahodile zapůsobivším drobným podnětem, a mezi názorem, který v té či oné míře přejímal, na který tak či onak navazoval, z kterého se učil a který přetvářel, aby mu dával třeba i zcela nový smysl; ale přesto zůstává skutečností, že tyto mnohotvárné a různě intenzivní vlivy tady byly.

Marx nepracoval mezi čtyřmi stěnami, v uzavřené komůrce, živě se jen vybranou literaturou, Hegelem a Feuerbachem, a sahaje jen mimochodem, okrajově k literární tvorbě ostatní; Marx vyrůstal v kolektivu a kolektiv, rozmanitý a různotvárný, s mnoha i protichůdnými směry na něho působil – tak jako v lidské společnosti vždycky a na všechno působí konec konců kolektiv, určité více nebo méně organizované společenství. A nejen kolektiv soudobý; Marx se, jak známo, pilně seznamoval s filosofickým a vůbec obecně kulturním dědictvím minulosti. Koncem r. 1843 a v průběhu r. 1844, studoval zvlášť intenzivně historiky francouzské restaurace, Guizota a Thierryho, a francouzské materialisty, Holbacha a Lamettrieho a především Helvétia, jehož „reálný humanismus“ zvlášť oceňoval, a prakticky všechny tehdejší socialistické a komunistické doktríny, Babeufa a Blanquiho, školu saint-simonistickou, Leroux, Fouriera a fourieristy, Cabeta i Proudhona a Dézamyho a Considéranta a samozřejmě Weitlinga, i křesťanské socialisty, Lamennaise, a Bucheza i maloměšťácké socialisty, Sismondiho, Bureta, Pécquera, Vidala aj. aj. – to všechno Marx znal a studoval a přepracovával, to všechno na něho, každé svým způsobem, vykonávalo svůj vliv, aniž v tom Marx ztratil svoji základní orientaci.

A působili na něho nejen tito jmenovaní, poměrně novější – Marx stejně tak houževnatě a vášnivě studoval myslitele starší a staré, antickou filosofii a z novověké hlavně Leibnize a ovšem Spinozu, kterého zvlášť důkladně excerpoval⁴⁸⁰) a který tedy na něho působil nejen nepřímou přes Goetha a Lessinga a Herdera a jiné osvícence, ale i bezprostředně (čímž ovšem není dáváno za pravdu Plechanovovi, vydávajícímu, jak jsme již na jiném místě uvedli, marxismus za „jistý druh spinozismu“). Marxovy znalosti z dějin filosofie byly tedy velmi důkladné; neméně důkladně

se však obeznámil i s obecnou historiografií, kde studoval zvláště dějiny státu a práva, a rovněž s dějinami lidské kultury ve všech jejích hlavních oblastech.

K tomu přistupuje další významný úsek, v němž Marx byl velmi seriózně orientován: přírodní vědy. Celou řadu jejich oborů Marx encyklopedicky dokonale ovládal a jim se, zvláště matematikou, od svého mládí po celý svůj život rád obíral. Zmínili jsme se již o tom, že byl vždy, pokud jde o nezákladnější přírodovědné objevy, „na výši doby“ a že přírodní vědy měly na něho svým obsahem i svými pracovními metodami vliv nejen oklikou přes filosofická zobecnění, ale zcela bezprostředně.

Všestrannost Marxova a solidnost šíře jeho vědeckých znalostí jsou tedy obdivuhodné a jeho vztah k velikánům předchozích kultur i k jejich filosofiím je příkladný jak v tom, v čem na ně navazuje, tak v tom, v čem je přepracovává. Lze na něho, a právě na něho v nejlepším slova smyslu aplikovat jeho vlastní výrok, že „vědec stojí na bedrech lidstva“.

Tedy ne jednotlivci především, byť sebe více vynikající, ovlivňovali vývoj Marxův, ale vždy celé směry, celé myšlenkové proudy, nové názory v celé své pestrosti, jak se vyskytovaly u různých představitelů takového proudu, z nichž každý přinesl svůj určitý vklad, dobrý či zlý, a třeba pomíjivý, ale ve své době svěží a živý, působivý. Z takového širokého kolektivu čerpal Marx, takovým kolektivem byl ovlivňován.

Tedy — máme-li na mysli jen soudobý (prakticky) kolektiv — nejenom Hegel a později nejenom Feuerbach, ale celé mladohegelovské hnutí, které se ovšem měnilo ve svém složení i v závažnosti podnětů jednotlivých svých příslušníků, kolektiv, který se střídal, jak z něho někteří odpadávali i jej zrazovali, jak jiní, noví, s novými myšlenkami přicházeli, kolektiv se svým věčným ruchem a varem, v němž se různé názory v rámci daného zásadního směru střídaly ve „vládě“ — to byl podnětný zdroj Marxova myšlení vedle poučení z praxe a později vedle aktivní činnosti v živelném ještě dělnickém revolučním zápase. A i když jednotlivci z tohoto hnutí se zasloužili jen tím, že odvrhli z cesty nějaký ten balvan nebo odházeli strusku, která překážela důslednému pochopení a vyjasnění problému, nebo jen tím, že živý problém řešili zřejmě nedostatečně nebo i nesprávně, a tak provokovali k lepšímu řešení, spnili tím historický úkol na cestě vedoucí k vytvoření filosofie vpravdě vědecké, filosofie dialektického a historického materialismu.

Marxův filosofický vývoj, to je proces vytváření a přetváření celého hnutí, to je záležitost mnoha a mnoha různě nadaných a různě významných lidí, to není záležitost jedince nebo dvou klasiků. I Marxův osobní růst ukazuje nepravdivost názoru, že v teoretické práci jsou jednotlivci, talenty a géniové všechno a směry že nejsou ničím, že dějiny dělají silní

jedinci, nikoliv masy. Hegel—Feuerbach—Marx — taková formulace *doslovně* vzata je příliš jednoduchá, příliš laciná, i když jsou díla těchto mužů stěžejními momenty historického filosofického vývoje a i když v dalším, marxistickém článku spatřujeme nejen pouhé přejímání, nýbrž zásadní přepracování; ale pro jejich význam a přes jejich význam nelze nevidět kolektiv, byť se ti ostatní s Hegelem a Feuerbachem nedali srovnávat.

Ve skutečnosti se proces vznikání marxismu dál jako *široký proud* zprvu zčásti liberárně, zčásti radikálně až revolučně demokraticky orientovaného filosofického, publikačně i politicky velmi aktivního hnutí, které představovalo i početně značnou sílu a jehož vliv daleko přesahoval okruh jeho bezprostředního působení; pod tlakem přibližně stejných základních podmínek myslela spousta lidí přibližně stejným způsobem, konkrétní stupeň konfliktu starých výrobních vztahů s nově rozrůstajícími výrobními silami vytvořil v okruhu každé třídy, resp. významnější třídní frakce, obecnou psychickou atmosféru, která tak či onak našla svůj výraz i v abstraktní teoretické sféře. — To není žádné mystické „vědomí epochy“ či iracionální, pouze intuitivně postižitelný „duch doby“, tato psychická atmosféra; to je odraz zcela konkrétních sociálně ekonomických skutečností ve vědomí zcela konkrétních lidí, a tedy odraz přirozeně zabarvený jejich třídním postavením a třídním vědomím, jakož i konkrétními vztahy mezi třídami. Je to odraz, v němž se ovšem dále zrcadlí i různé tradice, místní i rodinné, výsledky výchovy, různé historické přežitky, iluze atd., ale je to ve svém souhrnu odraz v hlavních svých rysech zřetelně odpovídající základním sociálně ekonomickým skutečnostem určitého společenského okruhu, a je to tedy odraz zcela ústrojný, kauzálně podmíněný. Je to „psychická atmosféra“ s exaktností vlastní společenským vědám, postižitelná a vysvětlitelná.

Geneze marxismu se odehrávala ve velmi složité společenské situaci a ve značně spleťtých i měnících se poměrech třídních sil; nestály zde prostě proti sobě dva antagonistické tábory, vykořisťovatelé a vykořisťování, nýbrž v obou táborech byla složitá diferenciacce. A to se nutně odráželo i v oblasti teoretické.

V táboře vykořisťovatelském se nadále odehrával boj ekonomicky ještě progresivní buržoazie s feudály, a některé buržoazní skupiny zastávaly proto i politicky relativně pokrokové stanovisko; a v táboře pracujících nebyla jen teprve zrající a živelně se k třídnímu vědomí prodírající třída dělnická, ale i masy drobného rolnictva, řemeslnických tovaryšů a proletarizující se maloburžoazie, jejichž dvojaké postavení ve společenském výrobním procesu vyvolávalo jejich nepevnost a kolísavost v politickém boji.

V této spletité situaci se formovalo protifeudální, radikálně demokratické revoluční hnutí, aby ve svých nejlepších představitelích začínalo přerůstat v hnutí socialistické, a z tohoto varu se rodila i marxistická teorie; a bojovala proto nejen proti feudalismu a jeho spřežencům z řad kompromisnické buržoazie, ale i uvnitř svého vlastního tábora proti všem polovičatým, nedůsledným, individualistickým, anarchizujícím a jinými maloměšťáckými iluzemi či přežitky zatíženým tendencím.

Teoreticky zralejšímu Marxovi se tyto tendence nutně musely jevit jako nesprávné, skutečnost, cíle i cesty k dosažení cílů zřejmě zkreslující; ale to jej právě podněcovalo k tomu, aby se snažil ještě lépe promyslet a fundovat svoje klíčící vědecké objevy. Vedlo to tedy k polemikám a někdy i k boji s těmito nezralými názory; ale *také v těchto bojích*, nejenom v bojích s teoriemi třídy jasně nepřátelské, vyrůstal marxismus, také v nich se zpřesňoval, zakaloval a ověřoval, a v tomto smyslu sehrály tyto boje svoji kladnou úlohu.

A jestliže různé nezralé teorie ukazovaly zdravé jádro, jestliže stály na stanovisku třídního boje a slibovaly, že budou můstkem k teorii vědecky fundované, byl k nim Marx značně shovívavý a snažil se jejich vyznavačům pomoci nalézt důslednější orientaci; pokud však hrozily, že dělnické hnutí svedou z jeho cesty nesmiřitelného boje proti vykořisťovatelům na cestu oportunistického kompromisu s nimi, vystoupil proti nim i jejich reprezentantům ostře a nelitostně. Typickým příkladem zde může být jeho vztah k Hessovi.

Zda právě Hessovy názory na mladého Marxe kladně, tj. stimulativně zapůsobily, že jej vyprovokovaly k lepšímu řešení, je zatím, dokud to nebude v detailech propátráno, hypotéza. Vyplývá však ústrojně z celkové tehdejší situace a zdá se to potvrzovat i ta skutečnost, že Marx nikdy proti Hessovi ostře nevystoupil, alespoň zdaleka ne tak ostře jako proti ostatním „pravým socialistům“. Až asi do „Německé ideologie“ s ním dokonce dosti úzce spolupracoval, a ještě úžeji s ním pracoval Engels; Engels s ním vedl v r. 1844 politicky velmi úspěšnou kampaň na pomoc stávkujícím slezským tkalcům, v následujícím roce s ním pořádal přednášky o komunismu a pomáhal mu v jeho činnosti publicistické.⁴⁸¹⁾ Na zpracování „Německé ideologie“ se Hess dokonce podílel; celý její V. oddíl, „Dr. Georg Kuhlmann z Holštýna aneb proroctví pravého socialismu“ byl pravděpodobně napsán Hessem a Marxem pouze zredigován. Kromě toho napsal Hess pro „Německou ideologii“ stať proti Rugemu, kterou si však vyžádal zpět, takže se v rukopisech „Německé ideologie“ nezachovala.⁴⁸²⁾ A jestliže se Engels, ten Engels, jehož právě Hess přesvědčil o nevyhnutelnosti komunismu ještě dříve, než se Marx stal komunistou, Hessovým názorům od poloviny r. 1846 v soukromé korespondenci často sarkasticky vysmíval,

nezतोžňuje jej ani ve své stati „Praví socialisté“,⁴⁸³) napsané v lednu až dubnu r. 1847, s ostatními „pravými socialisty“; bylo by tedy nesprávné měřit jeho očima z r. 1846–47 Hesse z r. 1843. V této době byl Hess pravděpodobně i Engelsem i Marxem čten poněkud jinak, než jak jej hodnotili o 2–3 roky později; důkazem je Marxovo velmi příznivé hodnocení jeho statí z „Einundzwanzig Bogen“ v „Předmluvě“ k „Ekonomicko-filosofickým rukopisům“.⁴⁸⁴) To všem neznámá, že by Hess byl Marxův vývoj ovlivňoval nějak podstatněji co do jeho obsahové stránky; způsob Hessova vlivu jsme ostatně precizovali již výše. Nezapomínejme však přitom, že tehdy krácel dějinný vývoj přímo obrovskými kroky kupředu a že i v jeho rámci osobní vývoj Marxova génia i vývoj Engelsův byly podstatně rychlejší než vývoj jiných myslitelů menšího formátu.

A i když se Hess v průběhu let 1845–46 stále více sblížoval s „pravými socialisty“, aby se nakonec stal jedním z jejich vedoucích teoretiků, a i když se po roztržce Marxe a Engelse s Weitlingem koncem března 1846 rozešel i Hess „se stranou Marxovou“, aby jej však současně ujistil svou „osobní náklonností“,⁴⁸⁵) nikdy jej Marx ani Engels nekritizovali tak ostře jako jeho soudruhy a zřejmě vždycky oceňovali, že Hess — přes všechny svoje omyly a naivnosti — v praktických politických otázkách neopouštěl třídně dělnické stanovisko. Ještě v r. 1864 dělá Marx v dopise Engelsevi rozdíl mezi „pravými socialisty“, jako je např. Karl Grün, na jedné straně a Hessem na druhé straně, a nikterak nepochybuje o Hessově osobní čestnosti, i když nevalně cení jeho osobní schopnosti.⁴⁸⁶)

Celé mladohegelovské a buržoazně radikální až revolučně demokratické hnutí vyrostlo tedy konec konců z konkrétních sociálně ekonomických podmínek a z konkrétního poměru třídních sil, a proto nutně registrovalo i všechny postupy a odlivy třídních společenských zápasů i všechny změny nálady různých jednajících společenských skupin; a mocný, byť latentní a pouze nejbytřejším pozorovatelům poznatelný nástup revolučního proletariátu přiváděl nejinteligentnější a nejvzdělanější příslušníky mladé inteligence i buržoazního původu k pochopení, kde jsou a jak jsou činné nejprogresivnější společenské síly. Tak se menší část mladohegelovců dostávala k revolučně demokratickým názorům a někdy až k přechodu na pozice pracujících mas.

A zase to byla především praktická činnost jednotlivých lidí, která rozhodovala o tom, kam se kdo z nich až dostal. Nebyl zde jenom vliv různých mladohegelovců na mladého Marxe, byl zde i obráceně Marxův vliv na mladohegelovce; a tady je příznačné, že jenom některé z nich se Marxovi podařilo natrvalo získat. To je jen dalším důkazem toho, že stejně jako na Marxe, tak i na tyto jeho přátele nepůsobily prvořadě teorie, nýbrž skutečnosti společenské a stupeň jejich poznání těchto skutečností, jejich —

konec konců — třídní pozice. Kdo z mladohegelovců a revolučně demokratických intelektuálů nedovedl překonat maloburžoazní omezenost, ten se — přes přátelský styk s Marxem — marxistou nestal.

Mladohegelovské ani soudobé revolučně demokratické hnutí nebylo tedy a pochopitelně ani nemohlo být žádným kompaktním celkem, nebylo vždy ani v zásadách stejně orientováno, nebylo vždy důsledné a pro jeho jisté shody, pokud jde o protifeudální nálady, nelze zamlčovat velké a ostré rozpory i vnitřní boje, které v něm byly; ale právě tato rozmanitost vlivů a různé tendence i rozpory v rámci jednoho zásadního směru — to všechno působilo; Feuerbach ovšem nejvíce, ale i ten právě na pozadí těchto pestrých vlivů celého hnutí. Historika marxismu zajímá ovšem hlavně *to nové* u Marxe; to, čím se Marx lišil od Bruno Bauera, Rugeho, Hesse atd.; ale to nové vznikalo historicky nejen bezprostředně z kritiky soudobého společenského zřízení a reakčních teorií, které mu přisluhovaly, ale i z kritiky takových názorů, které byly teoretickým projevem přechodných, nedůsledných, polovičatých nebo i reakčních stupňů ve vývoji sociálně politických idejí. Nejen konkrétní společenská praxe, ale i rozmanité ideové reakce na ni, pochopené — tady v první řadě pod vlivem zkušeností z praxe — jako nesprávné, nedostatečné, podněcovaly Marxovo myšlení, a právě z tohoto střetávání různých názorů vznikala marxismus.

Marx sám se v době tohoto ruchu a kvasu a svého vlastního hledání k žádnému z užších kolektivů zcela a nadlouho nepřidal a nemůžeme jej — až do vzniku „Svazu komunistů“ — k žádné skupině, skupince či frakci plně přiřadit; ale to právě proto, že se Marx bouřlivě rychle rozvíjel a stanovisko jednou dosažené zakrátko zaměnil za stanovisko přesnější, zralejší, pravdivější, a všechny svoje okamžité spolupracovníky — s výjimkou Engelse — nechával daleko za sebou. Ale to právě na pozadí a pod tlakem celé té bouřlivé kontraverze různých i protikladných tendencí, tak charakteristických pro hnutí radikální německé inteligence té doby. Ne tedy z nějaké pevné, „organizační“ příslušnosti k tomuto proudu, ale z kvašení uvnitř tohoto proudu Marx vyrůstal, a jedině v tomto smyslu platí, že marxismus není dílo jednotlivce a jednotlivých jeho předchůdců-ovlivňovatelů, že marxismus byl i v dobách svého vzniku relativně širokým hnutím, které mělo svoje odstíny a skupiny, tak jako je má každé živé hnutí živých lidí. A právě srážka různých těchto vlivů a srážka starých i novějších teorií se společenskou praxí bylo to, co nejvíce podněcovalo.

Myšlenkový kvas tohoto celého hnutí dával Marxovi tisícero popudů, s nimiž se musel vypořádávat, a jen tak se mohl probíjovat k názorům stále adekvátnějším objektivní skutečnosti, vědecktějším, až nakonec k dialektickému a historickému materialismu jako obecné filosofii, a tím i filo-

sofického základu vědecky řízené politiky mezinárodního proletariátu. Bez popudů z mnohotvárného, po jistou dobu v nejobecnějších zásadách stejně zaměřeného kolektivu a bez živé své účasti na praktickém boji revolučních tříd by byly vznikly nanejvýš scholastické, subjektivistické úvahy, ale nikoli marxismus; a když stejné obecné zaměření pomíjelo a mladohegelovský směr se rozpadal v řadu titěrných směrečků a dřívější spolubojovníci se za nových podmínek stávali rozhodnými protivníky, pak přišel nový kolektiv, na základě nového poznání s novým zásadním zaměřením, a potom zase další, vždy ale kolektiv, vždy celý směr a celé hnutí. Po kruhu kolem Bruno Bauera kruh kolem Rugeho, a i když i ten se v boji rozpadl, pak kolektiv prakticky jednajících pařížských dělníků v Bruselu, potom počátkem r. 1845 básník Ferdinand Freiligrath a pokusy o ustavení mezinárodní komunistické organizace na základě vědeckého komunismu a později se z londýnského „Svazu spravedlivých“ přihlašují Josef Moll, Heinrich Bauer, Karl Schapper, již uvědoměli a v politické práci zocelení lidé, a další a další, vždy ale mnohost živých lidí a tím i mnohost názorů, srážka a výměna myšlenek, život a ruch a podněty k činnosti. A není jistě náhodou, že Engels tam, kde mluví o svém osobním podílu na vypracování dialektického a historického materialismu, nemluví v singuláru, ale v množném čísle a má na mysli kolektiv: „Čím jsem přispěl já, to mohl — snad až na několik speciálních oborů — udělat Marx i beze mne. Co vykonal Marx, byl bych já nedokázal. Marx byl stále výše, viděl dále, vyznačoval se širším a rychlejším postřehem než *my všichni ostatní*. Marx byl génius, *my ostatní* nejvýš talenty. Bez něho by nebyla dnes teorie zdaleka tím, čím je. Nese proto také právem jeho jméno.“⁴⁸⁷) A jen proto, že Marx byl ve všech těchto stále progresivnějších a uvědomělejších kolektivech nejprogresivnější, nejvzdělanější, teoreticky nejpresnější a nejhlubší, stával se stále více jejich uznávanou hlavou a dal tak celému výslednému hnutí, společenskému i filosofickému, své jméno.

Ale byl to a je to myšlenkový proud a mohutné praktické hnutí pracujících mas, co nese jeho jméno. Nelze pochybovat o Marxově převratné úloze ani o zvláště významném podílu na vzniku filosofických základů tohoto hnutí, ale to ještě nestačí k plnému jeho vystižení. Je třeba — aniž bychom v záplavě jmen a směrů i směrečků Marxe utopili — s věcnou znalostí hodnotit úlohu i historické místo jednotlivých dalších pracovníků i méně významných, a to pracovníků jak v oblasti teorie, tak v oblasti praktických třídních bojů, a zkoumat, čím i oni jako jednotlivci a čím ideová atmosféra celého hnutí *také* ke vzniku marxismu přispěla.

To ovšem neznamená, že bychom chtěli vykonstruovat nějakou plynulou vývojovou linii od Hegela až k Marxovi a postavit otázku tak, jako by

se hegelianismus jen pozvolna přetvářel a marxismus byl plodem taktó chápaného „vývoje“. Náš metodologický požadavek naprosto nesměruje k tomu, aby linie Hegel – Marx byla co nejúplněji vyplněna pokud možná souvislou řadou pracovníků a rozhodně do ní nechceme zařazovat nějaké mezičlánky, např. vedle Bruno Bauera a Rugeho ještě i Cieszkowského, Hesse atd. Takové počínání by bylo eklekticismem, jenž by zcela stíral kvalitativní zvrát ve vývoji filosofie, který vznik marxismu představuje, a znamenalo by to objektivně jen další formu přizpůsobení marxismu hegelovství, jen jiný způsob hegelianizace Marxe. Zdůrazňujeme-li, že marxismus vzniká ze širokého ideového proudu, neříkáme tím, že zde byl na jedné straně Hegel a po něm řada jednotlivých článků, z nichž každý znamenal nový krůček kupředu, až to nakonec vyústilo v marxismus. Ten celý proud, z něhož marxismus vznikal, to nebyly stupínky stále bližší marxismu, nýbrž to všechno byly odrazy prudce se měnící společenské skutečnosti v hlavách opozičních až radikálně demokraticky orientovaných příslušníků německé buržoazie a později i v hlavách nejúvědomělejších mužů a žen formující se moderní dělnické třídy. Tedy ne „mezičlánky“, „spojovací články“ atp., nýbrž mnohotvárné ideové a politické hnutí, vycházející konec konců z reálných, před Marxem však jen velmi zkrlesleně uvědomovaných zájmů progresivních společenských sil – to je ta živná půda, z níž vyrůstaly teoretické stránky marxismu i jeho praktická činnost. Že tato půda v sobě zahrnovala i všechny nahodilosti faktického historického vývoje i postavení jednotlivých tříd a třídních skupin v něm, je zcela ústrojně, a stejně tak ústrojně je i to, že také tyto klikatiny myšlenkového vývoje na Marxe působily; jedny tím, že potvrzovaly správnost jeho závěrů, jiné tím, že provokovaly k řešení lepšímu, důslednějšimu, jiné zase tím i oním. Na Marxe nepůsobila a nemohla působit jen a výlučně objektivní společenská skutečnost a jeho vlastní praxe v ní, ale také ideologické odrazy společenské praxe v hlavách jiných lidí, a *v tomto smyslu* vyrůstá Marx ze širokého ideového proudu. A tento proud jako relativně jednotný celek i jednotlivé jeho významnější zákruty a víry bude třeba mnohem důkladněji prozkoumat, než bylo zatím učiněno; a toto zkoumání ukáže také přesvědčivěji než deklarativní teze, jak a proč se tento proud začal dělit v řadu ramen, z nichž jenom jedno – Marxovo a Engelsovo – směřovalo k vědě a bylo důsledným projevem zájmů mezinárodního proletariátu.

Takovéto vysvětlení geneze marxismu z taktó chápaného ideového proudu bylo až dosud zcela opomíjeno a svůj vliv zde nesporně vykonal kult osobnosti, v jehož zájmu byl – jistě bona fide a bez pochopení metodologické nesmyslnosti – celý marxismus líčen jako výlučné dílo čtyř osob a nikoho více. Vliv Feuerbachův na jeho genezi oddiskutovat ovšem

nešlo, ale nebylo toho z hlediska kultu osobnosti ani potřeby; jako jeden ze zdrojů marxismu, protichůdný Hegelovi, měl tady Feuerbach ústrojnou funkci. Ale všechno ostatní – máme zde na mysli filosofické zdroje – bylo co do svého vlivu buď přímo popíráno nebo obcházeno, zčásti snad i z pohodlnosti, neboť Engels napsal pouze spisek o významu Feuerbachově a nenapsal v tomto smyslu nic tak výslovného o jiných.⁴⁸⁸) V období kultu osobnosti ovšem často stačilo, co napsal, resp. nenapsal klasik, a vytvořilo se ovzduší, jež zbavovalo povinnosti zkoumat blíže konkrétní proces vývoje marxismu; tato v praxi kultu osobnosti vzniklá a zásadám marxismu i vědecké práce (což je totéž) odporující metoda sledovala pak objektivně jeden jediný cíl: dokázat, že marxistická filosofie může být vytvářena výlučně geniálními jednotlivci a jen jimi že také může být rozvíjena.

Základním marxistickým teoriím se jistě můžeme učit *jen* u Marxe a Engelse a Lenina, protože ti jsou nejdůslednější a prostě nejlepší; ale to neznamená, že bychom měli bagatelizovat ty, kteří, třebaš byli v lecčems nedůslední a třebaš v lecčems chybovali, přece jenom se zasloužili o marxistickou vědu. Historická fakta učí, že v marxistické teorii pozitivně a účinně pracovali nejen klasikové, ale i velká řada myslitelů dalších, kteří také, s menším či větším výsledkem a s menšími či většími omyly originálně a tvořivě se na rozvoji marxistické teorie podíleli;⁴⁸⁹) že tedy marxismus byl – *a je* – *široký myšlenkový proud*, ideový odraz základních objektivních potřeb početné, nejprogresivnější společenské třídy, jehož šíře naprosto neporušuje jeho *jednotlivost v základních principech*. A jako široký myšlenkový proud i vznikal ze širokých zdrojů, a z tohoto širokého úhlu budou muset být zpracovány dějiny vzniku a vývoje marxistické filosofie, aby odpovídaly pravdě.⁴⁹⁰)

Je ovšem nesporné, že tento pohled bude moci být propracován teprve tehdy, až činnost alespoň významnější části jednajících osob bude zpracována v podrobnějších monografiích, než jaké máme k dispozici dnes. Proto také přítomná práce nemohla ani zdaleka vyřešit tyto otázky kolektivnosti vzniku marxismu a ani si tento cíl nekladla; snaží se pouze analýzou dílčího problému přispět k uvědomění si úkolu, před kterým marxistická věda stojí.

Marxovi tímto pojetím geneze marxismu jako kolektivního díla nijak ublíženo nebude; vždyť právě na širokém pozadí rozkladu mladohegelovské školy a celého německého revolučně demokratického hnutí jakož i prvních teoretických pokusů živelného mezinárodního revolučního hnutí dělnického vynikne teprve v celé své pravdivosti obrovitost Marxova jevu i epochálnost díla, které vykonal.